

ПРАВОВІ АСПЕКТИ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ПРОВЕДЕННЯ ПСИХІАТРИЧНИХ ОГЛЯДІВ ПРАЦІВНИКІВ

LEGAL ASPECTS OF ORGANIZING AND CONDUCTING PSYCHIATRIC EXAMINATIONS

Конопельцева О.О., к.ю.н.,
асистент кафедри трудового права

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Стаття присвячена дослідженню розвитку правового регулювання проведення попередніх, періодичних та позачергових психіатричних оглядів. З 1 січня 2025 року набули чинності зміни у порядку проведення попередніх, періодичних та позачергових психіатричних оглядів, у тому числі на предмет вживання психотропних речовин, що обмежили певні медичні заклади права видавати довідки про проходження психіатричних оглядів, а періодичність обов'язкових оглядів залежить тепер від професії. Такі нововведення запроваджені з метою удосконалення вимог щодо процесу проведення психіатричних оглядів та посилення відповідальності медзакладів, які їх проводять.

Зміни, що були запроваджені стосувалися періодичного та позачергового психіатричного огляду, а саме, на предмет вживання психоактивних речовин, що можуть проводити лише надавачі медичних послуг, що отримали ліцензію на провадження господарської діяльності з медичної практики за спеціальністю «Психіатрія», або уклали договір про медичне обслуговування населення з НСЗУ за групою послуг «Психіатрична допомога дорослим та дітям у стаціонарних умовах» та/або «Психіатрична допомога дорослим та дітям, яка надається мобільними мультидисциплінарними командами» та/або «Профілактика, діагностика, спостереження та лікування в амбулаторних умовах».

Особа, яка пройшла огляд, отримує довідку за формою № 100-2/о з інформацією про наявність або відсутність протипоказань для виконання окремих видів діяльності та дає змогу роботодавцю прийняти відповідне рішення щодо допуску його до виконання робіт.

Довідка про проходження попереднього, періодичного та позачергового психіатричного огляду, у тому числі на предмет вживання психоактивних речовин не є документом, яким має бути постійно чинним під час трудової діяльності, закінчення терміну дії довідки (один рік з моменту огляду) не може бути підставою відсторонення працівника від виконання робіт та не є підставою для проведення повторного огляду. Періодичність проведення психіатричних оглядів, а також перелік категорій осіб, які мають їх проходити, визначаються наказом Міністерства охорони здоров'я.

Ключові слова: психіатричні огляди, психічне здоров'я, психоактивні речовини, стан здоров'я, трудові правовідносини, трудовий договір, прийняття на роботу.

The article is devoted to the study of the development of legal regulation of preliminary, periodic and extraordinary psychiatric examinations. From 1st January 2025, changes came into force in the procedure for conducting preliminary, periodic and extraordinary psychiatric examinations, including for the use of psychotropic substances, which restricted the right of certain medical institutions to issue certificates of psychiatric examinations, and the frequency of mandatory examinations now depends on the profession. Such innovations were introduced to improve the requirements for the process of conducting psychiatric examinations and strengthen the responsibility of medical institutions that conduct them.

The changes that were introduced concerned periodic and extraordinary psychiatric examinations, namely, for the use of psychoactive substances, which can only be conducted by medical service providers who have received a license to conduct business activities in medical practice in the specialty "Psychiatry", or have concluded an agreement on medical services for the population with the National Health Insurance Fund for the group of services "Psychiatric care for adults and children in inpatient conditions" and/or "Psychiatric care for adults and children provided by mobile multidisciplinary teams" and/or "Prevention, diagnostics, observation and treatment in outpatient conditions".

A person who has passed the examination receives a certificate in form No. 100-2/o with information about the presence or absence of contraindications for performing certain types of activities and allows the employer to make an appropriate decision regarding his/her admission to perform work.

A certificate of completion of preliminary, periodic and extraordinary psychiatric examinations, including for the use of psychoactive substances, is not a document that must be constantly valid during employment, the expiration of the certificate (one year from the date of the examination) cannot be a reason for suspending the employee from performing work and is not a reason for conducting a repeated examination. The frequency of psychiatric examinations, as well as the list of categories of persons who must undergo them, are determined by order of the Ministry of Health.

Key words: psychiatric examinations, mental health, psychoactive substances, health status, employment relations, employment contract, employment.

Існує чимало професій, які висувають вимоги до людини, якостей, психофізіологічних особливостей. Це пояснюється тим, що робота таких працівників протікає в агресивному середовищі, має багато і стресогенних чинників, травмуючих чинників, які виникають спонтанно, а тому потребують від особи певних фізичних та особистісних якостей.

Частиною 3 ст. 22 КЗпП України встановлюється загальне правило, відповідно до якого вимоги щодо стану здоров'я можуть встановлюватися законодавством України. При прийнятті на роботу для певних категорій працівників чинним законодавством передбачено проходження психіатричного огляду. Такий огляд становить передумову укладення трудового договору при прийнятті на роботу, а негативний результат проходження є юридичним фактом, що виключає можливість укладення трудового договору і, як наслідок, призводить до відмови у прийнятті на роботу.

Слід відмітити, що при укладенні трудового договору важливим чинником є стан психічного здоров'я громадянина, який впливає на стабільність трудових правовідносин. Тобто, стан психічного здоров'я працівника, будучи обставиною реальної дійсності, у визначених законом випадках може впливати як на перебіг трудових правовідносин, тобто бути юридичним фактом від якого залежить їх виникнення. Укладення трудового договору й підстави виникнення трудових правовідносин є двома різними поняттями. Перше включає в себе перелік передбачених законодавством обов'язкових умов, що потрібна для його укладення й початку трудових правовідносин. Проте, якщо ми кажемо про підстави виникнення трудових правовідносин, у цьому випадку йдеться про юридичний факт, який дає підстави для появи останніх та їх функціонування, причому ці відносини можуть змінюватися й припинятися.

З метою встановлення придатності особи до виконання до виконання окремих видів діяльності (робіт, про-

фесій, служби) з особливими вимогами до стану її психічного здоров'я вона підлягає обов'язковому попередньому (перед початком діяльності) та періодичним (у процесі діяльності) психіатричним оглядам, у тому числі на предмет вживання психоактивних речовин, або позачерговим у (у процесі діяльності) у випадку виникнення психічного розладу в проміжок часу між оглядами (ч. 2 ст. 9 Закону України «Про психіатричну допомогу» [1].

Цей припис відображено і в ст. 9 Основ законодавства України про охорону здоров'я [2], що передбачає обмеження прав громадян, пов'язані зі станом їх здоров'я. Зокрема, особи можуть бути визнані тимчасово або постійно непридатними за станом здоров'я до професійної або іншої діяльності, пов'язаної з підвищеною небезпекою для оточуючих, а також з виконанням певних державних функцій.

Так, особи, які працевлаштовуються до органів СБУ, проходять психіатричні огляди відповідно до Порядку проведення медичних оглядів працівників певних категорій, затвердженого наказом Міністерства охорони здоров'я України від 21 травня 2007 року № 246, відповідно до п. 2 Інструкції про організацію проведення психіатричних оглядів у Службі безпеки України [3].

Особи 1,2 груп проходять попередній Психіатричний огляд в ЗОЗ СБУ перед прийняттям (призначенням) на службу (роботу) або перед початком виконання окремих видів діяльності (робіт, професій, служби) з особливими вимогами до стану психічного здоров'я. Для проходження огляду особи 1,2 зобов'язані подати документи, що посвідчують особу (паспорт громадянина України (для державних службовців та працівників СБУ), паспорт громадянина України або службове посвідчення військовослужбовця (для військовослужбовця СБУ), військовобліковий документ (для курсантів вищих військових навчальних закладів СБУ та військових навчальних підрозділів СБУ закладів вищої освіти)). У випадку відсутності документів, що посвідчують особу, психіатричний огляд не проводиться.

Така вимога є цілком обґрунтованою, оскільки по-перше, дозволяє ідентифікувати особу, тобто медичному закладу переконатися, що перед лікарем психіатром знаходиться саме той, кому призначений огляд. По-друге, наявність документів дозволяє забезпечити підтримку обліку даних пацієнта, що важливо для моніторингу його стану та дотримання медичних стандартів. По-третє, встановлює гарантії для забезпечення безпеки як самої людини, так і суспільства.

У випадку обґрунтованого припущення щодо наявності у особи 1,2 групи тяжкого психічного або поведінкового розладу, внаслідок чого вона вчиняє чи виявляє реальні наміри вчинити дії, що становлять безпосередню небезпеку для неї чи оточуючих, або неспроможна самотійно задовольняти основні життєві потреби на рівні, який забезпечує її життєдіяльність, або завдасть значної шкоди своєму здоров'ю у зв'язку з погіршенням психічного стану при ненаданні їй психіатричної допомоги, така особа підлягає негайній госпіталізації до найближчого закладу з наданням психіатричної допомоги силами та засобами підрозділу, органу, закладу СБУ.

За результатами проходження психіатричного огляду особі видається Довідка про проходження попереднього, періодичного та позачергового психіатричних оглядів, у тому числі на предмет вживання психоактивних речовин (форма первинної облікової документації № 100-2/о), згідно з наказом Міністерства охорони здоров'я України від 18 квітня 2022 року № 651 «Про затвердження Порядку проведення попередніх, періодичних та позачергових психіатричних оглядів, у тому числі на предмет вживання психоактивних речовин» [4], яка видається особі під особистий підпис. У довідці зазначається: дата проведення огляду та час; прізвище, власне ім'я та по батькові (за

наявності); дата народження; стать особи; місце проживання; у разі виявлення протипоказань для виконання видів діяльності, професій, служби у пункті 8 зазначається цифра 1; у випадку відсутності у результаті огляду психіатричних, у тому числі спричинених вживанням психоактивних речовин, протипоказань для виконання вказаних видів діяльності (робіт, професій, служби) у пункті 7 довідки вказується цифра 2, якщо обстеження комісією лікарів-психіатрів не проводилось, зазначається цифра 3.

З 1 січня 2025 року набули чинності зміни до Порядку проведення попередніх, періодичних та позачергових психіатричних оглядів, у тому числі на предмет вживання психотропних речовин, затвердженого наказом МОЗ України від 18 квітня 2022 року № 651 [4]. Такі зміни обмежили певні медичні заклади права видавати довідки про проходження психіатричних оглядів, а періодичність обов'язкових оглядів залежить тепер від професії. Так наприклад, працівники харчової галузі та фармацевтики мають психіатричний огляд один раз на рік, а фахівці сфери атомної енергетики чи члени екіпажів суден – один раз на два роки.

Психіатричний огляд дозволяє встановити чи відповідає психічний стан працівника вимогам посади або виду діяльності, яку він виконує. Оскільки, між здоров'ям і хворобою (як протилежними станами) може мати місце так звана предхвороба, коли захворювання ще немає, але захисні й пристосовні сили організму перенапружені чи різко послаблені, та й шкідливі фактори, які у звичайних умовах не викликали би захворювання, можуть цьому сприяти. Однак, здоров'я не виключає наявності в організмі ще не виявленого хворобливого початку, коливань у самопочутті людини чи навіть деяких відхилень від того, що вважається фізіологічною нормою. У зв'язку із цим виникло таке поняття як «практично здорова людина», під якою розуміється відхилення від норми в організмі, які суттєво не відбиваються на самопочутті і працездатності людини й саме тому не можуть розцінюватися як хвороба.

Всесвітня організація охорони здоров'я вважає, що психічно здоровою (нормальною) слід вважати людину, в якій нормально розвинуті психічні функції, спостерігається фізіологічне, духовне й соціальне благополуччя, збережено здатність адекватно адаптуватися до оточуючих природного й соціального середовища, виявляється активність у професійних та інших видах діяльності. Отже, психічне здоров'я є складником здоров'я людини, яка сама є цілісною системою, що охоплює духовність, психічну діяльність і тіло індивіда. Дослідники пишуть про психічне здоров'я останнього як про ідеальний стан, про доцільно вести мову про рівень (чи ступінь) психічного здоров'я людини, оскільки між «здоров'ям» і «нездоров'ям» наявна досить значна відстань [5, с. 8].

В медичних актах про психічне здоров'я право розглядається в широкому розумінні або як захист майнового права, що передбачає виконання судово-психіатричної експертизи [6, с. 277]. У психологічних словниках найчастіше визначають як рівень психологічного благополуччя, який визначається не тільки відсутністю психічних захворювань, а й рядом соціально-економічних, біологічних і тих, що відносяться до навколишнього середовища факторів.

Розглядаючи психічне здоров'я особи, варто звернути увагу на чинники, що обумовлюють його порушення або викликають психічний дискомфорт. Серед них можна назвати: складність і напруженість в роботі, тиск з боку роботодавця, міжособистісні конфлікти в колективі, незадоволеність працюючого досягнутими результатами своєї роботи.

Так, відповідно до п. 2 Порядку проведення попередніх, періодичних та позачергових психіатричних оглядів, у тому числі на предмет вживання психоактивних речовин [4] попередній, періодичний та позачерговий психіатричний огляди, у тому числі на предмет вживання психоактивних

речовин, проводяться надавачами медичних послуг, що отримали ліцензію на провадження господарської діяльності з медичної практики за спеціальністю психіатрія та уклали договір про медичне обслуговування населення за програмою медичних гарантій з НСЗУ за групами послуг «Психіатрична допомога дорослим та дітям, яка надається мобільними мультидисциплінарними командами» та/або «Профілактика, діагностика, спостереження та лікування в амбулаторних умовах» та закладами охорони здоров'я Державного управління справами, закладами охорони здоров'я в системі Міноборони, МВС (в тому числі закладами охорони здоров'я ДСНС, Держприкордонслужби, Нацгвардії), СБУ, СЗРУ, Держспецв'язку, які отримали ліцензію на провадження господарської діяльності з медичної практики за спеціальністю психіатрія, забезпечують надання медичної допомоги та є користувачами електронної системи охорони здоров'я.

За часом проведення психіатричні огляди можна поділити на: попередні, позачергові та періодичні.

Попередній психіатричний огляд проводиться за вимогу роботодавця чи підприємства, установи або організації, що уповноважило чи призначило особу на виконання нею окремих видів діяльності (робіт, професій, служби) у випадку виникнення психічного розладу в проміжок часу між оглядами, при наявності згоди особи.

Перелік видів діяльності (робіт, професій, служби), які вимагають обов'язкового проходження попереднього (під час прийняття на роботу) психіатричного огляду, визначено в Переліку медичних психіатричних протипоказань щодо виконання окремих видів діяльності (робіт, професій, служби), що можуть становити безпосередню небезпеку для особи або оточуючих, затвердженою постановою Кабінету Міністрів України від 10 травня 2022 року № 577 [7]. Зокрема, до таких відносяться працівники: для виконання своїх професійних завдань та обов'язків або діяльності повинні мати дозвіл на право придбання, зберігання, носіння, перевезення і використання зброї; пожежної охорони, рятувальних, газорятувальних служб; зайняті на підприємствах атомної енергетики та атомної промисловості; водії автотранспортних засобів; залізничного транспорту та метрополітену; працівники плаваючого складу суден; авіаційний персонал; посадові та інші особи, що визначені ч. 6 ст. 27 Закону України «Про державну таємницю»; керівники, заступники керівників центральних органів виконавчої влади; особи, уповноважені на виконання функцій держави або місцевого самоврядування.; медичні працівники закладів охорони здоров'я; заклади освіти; дитячих закладів оздоровлення та відпочинку; будинків дитини, дитячих будинків та інші.

Так, науково-педагогічні працівники в Україні зобов'язані проходити психіатричний огляд один раз на п'ять років, як частину обов'язкових медичних оглядів, відповідно до Переліку категорій осіб, які для виконання видів діяльності (робіт, професій, служби) з особливими вимогами до стану психічного здоров'я підлягають періодичному психіатричному огляду, затвердженого Наказом Міністерства охорони здоров'я України від 26 січня 2024 № 139 [8]. Це включає попередній огляд при прийнятті на роботу та періодичні огляди протягом трудової діяльності.

Оскільки, трудові відносини з науково-педагогічними працівниками виникають за наявності певних підстав, то повинні бути дотримані умови виникнення цих правовідносин. Зазначені умови й підстави взаємопов'язані та лише в сукупності їх результатом може бути поява трудових відносин. Під умовами виникнення слід розуміти законодавчо встановлені вимоги, яким повинні відповідати особи, що мають намір займатися науково-педагогічною діяльністю. Такі вимоги охоплюють: трудову правосуб'єктність особи, тобто право та дієздатність; наявність наукового ступеня, вченого звання або ступеня магістра; стаж роботи на відповідних посадах у закладах вищої освіти; наявність висо-

ких моральних якостей, належного фізичного і психічного стану здоров'я; проходження конкурсного відбору (виборів, призначення) [9, с. 9-10]. Належний стан фізичного та психічного здоров'я у науково-педагогічного працівника слід розглядати як простий додатковий юридичний факт, що входить до фактичного складу та може впливати на виникнення трудових правовідносин.

Вимоги до стану психічного здоров'я, пов'язані перш за все зі специфікою трудової функції науково-педагогічного працівника. Красюк Т. В. зазначає, що науково-педагогічна праця є специфічною та творчою діяльністю людини, спрямованою на підготовку та виховання спеціалістів вищої кваліфікації для всіх галузей. Специфіка трудової функції зумовлюється різноманітністю, якісною неоднорідністю видів викладацької діяльності та складається з кількох елементів, якими є види робіт: навчальна, наукова, методична, організаційна та виховна. Органічне поєднання цих видів робіт зумовлює особливий, відмінний від спеціалістів інших галузей, режим трудової діяльності науково-педагогічних працівників [10, с. 7].

На нашу думку, така вимога є обґрунтованою, оскільки трудова функція науково-педагогічних працівників характеризується творчим характером, їх праця є розумовою, що пов'язано з емоційним навантаженням. Значна частина викладацького складу зазнає нервово-психологічних перевантажень, втоми, стресів, вигорання, що безумовно, позначаються на їх здоров'ї й негативно впливають на навчальну роботу зі студентами.

Періодичні (протягом трудової діяльності) психіатричні огляди, проводяться у строки, що визначені в Переліку категорій осіб, які для виконання окремих видів діяльності (робіт, професій, служби) з особливими вимогами до стану психічного здоров'я підлягають періодичному психіатричному огляду, затвердженого Наказом Міністерства охорони здоров'я України від 26 січня 2024 року № 139 [8]. Такі огляди є обов'язковими: працівники підприємств харчової промисловості, громадського харчування і торгівлі, які контактують із харчовими продуктами; медичні працівники; водії, які займаються перевезенням пасажирів або вантажів; особи, які працюють із вибуховими матеріалами чи зброєю; члени екіпажів суден та інші категорії.

Строки проходження переогляду залежить від виконуваної роботи і становлять від 1 до 5 років, наприклад:

- для працівників підприємств харчової промисловості, громадського харчування і торгівлі, які мають контакт з харчовими продуктами в процесі їх виробництва, зберігання і реалізації; працівників фармацевтичних підприємств, аптечних закладів, в тому числі осіб, які за своїми службовими обов'язками отримують (чи мають) доступ безпосередньо до наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів – раз на рік;
- працівників, зайнятих на підприємствах атомної енергетики та атомної промисловості; для членів екіпажу морських суден та суден внутрішнього плавання – раз на два роки;
- для працівників, які для виконання своїх професійних завдань і обов'язків або діяльності повинні мати дозвіл на право придбання, зберігання, носіння, перевезення і використання зброї, зокрема мисливської, газової та травматичної, спеціальних засобів індивідуального захисту та активної оборони, боеприпасів, вибухових речовин і матеріалів – раз на три роки;
- для медичних працівників закладів охорони здоров'я; працівників закладів освіти та ІРЦ; водіїв транспортних засобів, які виконують роботи з перевезення пасажирів та вантажів – раз на п'ять років;
- залізничного транспорту та метрополітену – один раз на два роки;
- члени екіпажу морських суден внутрішнього плавання – один раз на два роки;

– медичні працівники закладів охорони здоров'я – один раз на п'ять років та ін.

Отже, проходження психіатричного огляду є важливою вимогою не тільки при прийнятті на роботу, а й протягом трудової діяльності. Оскільки, з метою встанов-

лення придатності особи до виконання окремих видів діяльності (робіт, професій, служби) з особливими вимогами до стану її психічного здоров'я, претендент на посаду повинен відповідати їй фізично, інтелектуально і психічно.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про психіатричну допомогу : Закон України від 22.02.2000 р. № 1489/III. Відом. Верх. Ради . 2000. № 19.Ст. 143.
2. Основ законодавства України про охорону здоров'я : Закон України від 19.11.1992 р. № 2801-XII. Відом. Верх. Ради . 1993. № 4.Ст. 19.
3. Інструкція про організацію проведення психіатричних оглядів у Службі безпеки України : затв. наказом Центрального управління Служби безпеки України 17.07. 2012 року № 310. Офіц. вісник України. 2012., №63. Ст. 2581.
4. Порядку проведення попередніх, періодичних та позачергових психіатричних оглядів, у тому числі на предмет вживання психотропних речовин : затв. наказом Міністерство охорони здоров'я 18. 04. 2022 року № 651. Офіц. вісник України. 2022., №50. Ст. 2848.
5. Варій М.Й. Психічне здоров'я сучасного суспільства та його критерії. Наук. вісн. Львів. держ. ун-ту внутр. справ. Серія психолог. 2008. Вип. 1. С. 3-15.
6. Кризина Н. Право українського народу на фізичне й психічне здоров'я та його охорону: юридичні гарантії реалізації. Вісн. Нац. Акад. держ. упр. при Президентові України. 2004. № 4. С. 276-280.
7. Переліку медичних психіатричних протипоказань щодо виконання окремих видів діяльності (робіт, професій, служби), що можуть становити безпосередню небезпеку для особи або оточуючих : затв. пост. Кабінету Міністрів України від 10 травня 2022 року № 577. Офіц. вісник України. 2022. № 41. Ст. 2225.
8. Перелік категорій осіб, які для виконання окремих видів діяльності (робіт, професій, служби) з особливими вимогами до стану психічного здоров'я підлягають періодичному психіатричному огляду : затв. наказом Мін. охорони здоров'я України від 26 січня 2024 року № 139. Офіц. вісник України. 2024. № 23. Ст. 1492.
9. Кононенко В.А. Особливості прийняття і звільнення з посад науково-педагогічних працівників : автореф. дис.... канд. юрид. наук : 12.00.05. Х.,2019. 20 с.
10. Красюк Т.В. Правове регулювання робочого часу та часу відпочинку науково-педагогічних працівників вищих навчальних закладів III та IV акредитації : автореф. дис.... канд. юрид. наук : 12.00.05. Х.,2008. 20 с.

Дата першого надходження рукопису до видання: 26.09.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 20.10.2025

Дата публікації: 29.10.2025